

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ПРАВОВОЇ ОСВІТИ У ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ УКРАЇНИ

З-поміж актуальних проблем нашого суспільства, вагомою була і залишається саме проблема правової освіти та правового виховання учнівської молоді. Завданням правової освіти є не лише реалізація освітньої функції, а й практично-виховне спрямування, оскільки сучасна школа має дати учневі не тільки правові знання, а й сформувати його уміння, навички, життєву позицію, систему цінностей, компетентність, яких потребує розбудова громадянського суспільства та правової держави. Важливе значення у формуванні національної правової свідомості та правової культури має саме правова освіта учнів загальноосвітніх навчальних закладів.

Актуальність даної теми зумовлена також недоліками теоретичного характеру. Після проголошення незалежності України питання, пов'язані з вивченням безпосередньо правової освіти, розглядалися вітчизняними науковцями, серед яких відзначимо роботи Б. Андрусишина, Л. Горбунової, М. Городиського, А. Гуза, М. Подберезького, Ю. Шемшученка та ін. Проте, ними проблемами правової освіти досліджувалися здебільшого фрагментарно.

Загалом правосвідомість є об'єктивно існуючим набором взаємопов'язаних національних ідей та поглядів, що відображають критику права, ставлення громадської групи та індивідів до права як цілісного соціального інституту, його системи і структури, окремих нормативних актів та інших елементів правової системи. Тому, на нашу думку, доцільним є виділення такого різновиду свідомості людини та суспільства в цілому як «національна правова свідомість». Національна ідея українського народу закладена безпосередньо у змісті права. Тому, поняття «національної правової свідомості» обґрунтовано утвердженням через правову свідомість саме національної ідеї, культурно-історичних цінностей українського народу, його традицій і духовності; сприйняття національної самоідентифікації. Протягом навчання у загальноосвітньому навчальному закладі в учнів формуються життєві цінності, в тому числі й національна правова свідомість, особливу роль для формування якої мають основи правознавства.

На сьогодні систему правової освіти учнів загальноосвітніх навчальних закладів складають: «Правознавство. Практичний курс. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. 9 клас», яку введено з 2009-2010 навчального року; «Основи правознавства. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. 10 клас, що викладається у старшій школі»; «Правознавство. Програма для профільних класів загальноосвітніх навчальних закладів, що вивчається у 10-11 класах».

Розглянемо особливості курсів, які відображені, відповідно, у структурі програм. Так, практичний курс правознавства має на меті забезпечити умови для формування в учнів елементів правової культури, правових орієнтирів і правомірної поведінки. Для реалізації зазначеної мети, головними завданнями практичного курсу є формування правових і громадянських цінностей особистості, відповідної моделі мислення, елементів правової культури, прагнення до правомірної моделі поведінки. Навчальний матеріал практичного курсу структурований за послідовністю введення найважливіших понять юридичної науки і містить: елементи теорії права, що забезпечують формування в учнів уявлень про право як особливу предметно-практичну сферу; відомості про основні права і свободи людини; про способи реалізації та захисту людиною і громадянином своїх прав, свобод та інтересів; про різноманітні галузі права. Він надає учням правову інформацію практично значимого характеру, знайомить із типовими для їх віку соціально-правовими проблемами, способами їх вирішення за допомогою положень українського законодавства. Воочевидь правові знання дев'ятикласників не можуть бути систематичними, тому залишаються на рівні елементарних правових уявлень та основних понять. Так само і розвиток умінь учнів знаходиться на етапі їх формування. Основним завданням для вчителя є надати цим знанням і умінням практичної спрямованості.

За своїм змістом практичний курс правознавства є частиною Державного стандарту освіти в галузі «Суспільствознавство». Певною мірою зміст курсу можна розглядати як пропедевтику засвоєння учнями змісту суспільствознавчих предметів у старшій школі, до яких належать: «Основи правознавства», «Основи філософії», «Громадянська освіта», «Людина і світ». Пропедевтична спрямованість курсу полягає у формуванні та збагаченні у свідомості учнів значної кількості суспільствознавчих понять і категорій, таких як людина, суспільство, суспільні відносини, право, свобода, обов'язок, відповідальність, держава, демократія тощо та умінь їх застосовувати у навчальному процесі та житті.

Отже, програма курсу частково розвантажує базовий та профільні курси правознавства у старшій школі, допомагаючи не тільки засвоєнню учнями певних базових понять, а й формуванню інтересу до правознавства як науки, до права як системи норм, поваги до закону.

Важливе місце у системі правової освіти учнів загальноосвітнього навчального закладу належить базовому курсу «Основи правознавства». Першочерговими завданнями курсу є: закласти основи системи правових поглядів і переконань; поглибити знання учнів про походження, типи та форми держави, історію формування української державності; ознайомити з основами конституційного ладу України; дати початкові знання щодо галузей права України; сформувати навички правомірної поведінки; розвивати аналітико-синтетичне мислення щодо суспільно-політичних подій в Україні та світі; виховувати почуття патріотизму до національного законодавства.

Оскільки у процесі вивчення курсу «Основи правознавства» неможливо систематично та послідовно опрацювати навіть основи всіх галузей права, то замість «галузевого принципу» запропоновано комплексний підхід. Початком вивчення є теоретичні знання про самі поняття «держава» і «право», про призначення цих інститутів у суспільстві та закономірності їх розвитку, характеризується поняття правової держави як своєрідної загальноновизнаної мети сучасного державотворення. У наступному блоці вивчаються конституційні засади державного ладу України, інститути безпосередньої та представницької демократії. Найбільшим за обсягом є блок щодо прав і свобод людини і громадянина України, які розглядаються не лише у межах конституційних норм, а й у ряді випадків галузевих юридичних дисциплін. Завершується вивчення курсу матеріалом про юридичну відповідальність за різні правопорушення.

Отже, програма курсу розвиває вміння учнів аналізувати зміст правових документів; володіти правовою термінологією; брати участь в обговоренні, дискусії, аргументовано висловлювати свою думку, робити висновки; застосовувати правові знання для пояснення фактів навколишнього життя, керуватися у своїй поведінці вимогами моральних і правових норм.

У профільних історико-правових, економіко-правових, юридичних чи подібних класах і групах старшої школи правознавство вивчається за чинною для профільних класів програмою «Правознавство для ліцеїв, гімназій, класів з поглибленим вивченням правознавства». Метою курсу є формування в учнів розуміння права як відкритої системи, що базується на невід'ємності суспільства від держави, законів від повсякденного життя. Право представлене як елемент цілісного світу, що складається з понять, переживань і практичних дій. Забезпечують реалізацію зазначеної мети головні завдання курсу, що передбачають створення умов для: усвідомлення школярами тісного зв'язку між правовими знаннями і суспільними відносинами, розуміння системи загальнолюдських принципів і цінностей, відображених у Конституції та законах України, правової системи в цілому; виховання учнів у дусі дотримання прав людини і громадянина, поваги до людської гідності, розуміння зв'язку між правами і обов'язками людини і громадянина; розвитку в учнів почуття цінності власної особистості і цінності інших людей, впевненості у собі, своїх вчинках та взаємовідносинах з іншими, терпимості й толерантності щодо інших, власного почуття свободи, рівності, справедливості. Курс «Правознавство» структурований за такими загальними змістовно-тематичними блоками: блок I «Основи теорії держави і права України»; блок II «Основи публічного права»; блок III «Основи приватного права».

Пропоновану програму з правознавства для профільних класів укладено, виходячи з цілей, вимог і змісту вивчення правознавства у школі, закладених у Державному стандарті освіти (освітня галузь «Суспільствознавство») та відповідно до вимог профільної школи. Курс розглядається як

складова змісту освітньої галузі «Суспільствознавство» і побудований на відповідних теоретичних і наукових засадах.

Отже, програмою передбачено поглиблене вивчення основ держави і права, курс побудовано за галузями права України відповідно до чинного законодавства.

Таким чином, у сучасній школі сформовано правовий блок навчальних курсів. Але зважаючи на викладання курсу «Основи правознавства» у десятому класі, на нашу думку є ряд суттєвих проблем, які потребують першочергового вирішення, а саме: по-перше, вік учнів старшої школи, які здобувають систему знань про основи держави і права; по-друге, безпосередньо структура програми курсу; по-третє, загальна кількість навчальних годин на рік, відведена для вивчення курсу (у контексті 11-ти річного періоду навчання).

Зосередимо увагу на проблемі щодо віку учнів старшої школи, які здобувають систему знань про основи держави і права, пропонуючи альтернативні варіанти.

Важливим моментом, на який слід звернути особливу увагу, є вік дитини, яка закінчує навчання у загальноосвітньому навчальному закладі I-III ступенів. Оскільки зарахування учнів до загальноосвітніх навчальних закладів здійснюється, як правило, з 6 років (п. 1 ст. 20 Закону України «Про загальну середню освіту»), тривалість навчання — одинадцять років, то закінчує дитина навчання у 17 — 18-тирічному віці [4]. Аналізуючи ряд кодексів України, саме цьому віку приділяється особлива увага. Так, при досягненні суб'єктами правовідносин 18-ти річного віку за Цивільним кодексом України настає повна цивільна дієздатність особи, тобто здатність своїми діями набувати цивільні права та усвідомлювати їх наслідки (ст. 34 ЦК України) [6]. Громадяни України, яким на день виборів виповнилося 18 років, мають право голосу, отже, мають активне виборче право (ст. 2 Закону України «Про вибори народних депутатів України») [3]. Посилаючись на ст. 22 Сімейного кодексу України, у 18 років встановлюється шлюбний вік для чоловіка, для жінки ж з 17, що пояснюється досягненням особою певного ступеня фізичної та психологічної зрілості [5]. А в деяких кодексах йдеться про ще молодший вік. Так, за ст. 188 Кодексу законів про працю не допускається прийняття на роботу осіб молодше 16-ти років [1]. Таким чином, однією зі сторін трудового договору виступає працівник, тобто фізична особа, яка досягла 16-ти річного віку і не обмежена в дієздатності, іншою — власник підприємства, установи, організації або уповноважений ним орган або фізична особа, яка наймає на роботу (роботодавець). Чинне ж кримінальне законодавство передбачає, що кримінальній відповідальності та покаранню підлягають особи, яким на момент вчинення злочину виповнилося 16 років (ст. 22 ч. 1 Кримінального кодексу України) [2]. За вчинення певних діянь відповідальність може наставати з 14-ти років (ст. 22 ч. 2 Кримінального кодексу України).

Отже, не лише кримінальне, а й трудове, сімейне, адміністративне законодавство виходять з позиції того, що вже по досягненні 16-ти років неповнолітній, за рівнем свого психофізичного розвитку здатний діяти на основі здорового розсуду і цілком може усвідомлювати суспільно небезпечний характер своїх дій та їх можливі наслідки. Говорячи про 18-ти річний вік, в буквальному розумінні, це зрілий вік, при якому людина свідомо оцінює свої дії та бездіяльність, настання їх наслідків.

На нашу думку, поряд із курсом «Основи правознавства», слід забезпечити належні умови для викладання таких курсів, як «Світ, людина, суспільство», «Досліджуючи гуманітарне право», «Права людини», «Практичне право», «Європейські студії» та інших дисциплін правоосвітнього напрямку. Така постановка питання вирішує ряд проблем: по-перше, щодо формування належного рівня національної правової свідомості, правової культури та правового виховання учнів школи; по-друге, щодо зменшення кількісних показників злочинної діяльності, особливо серед неповнолітніх та її попередження, оскільки, одночасно з навчанням у загальноосвітньому навчальному закладі відбувається становлення особистості, формуються світогляд, система цінностей, інтелект, культура.

Використана література:

1. *Кодекс законів про працю України* від 10.12.1971 р. № 322-VIII: із змінами та доповненнями // *Відомості Верховної Ради УРСР*. — 1971. — № 50. — Ст. 375.

-
2. *Кримінальний кодекс України* від 05.04.2001 р. № 2341-III: станом на 25.05.2011 р. // *Відомості Верховної Ради України*. — 2001. — № 25-26. — Ст. 131.
 3. *Про вибори народних депутатів України* від 25.03.2004 р. № 1665-IV: станом на 07.05.2011 р. // *Відомості Верховної Ради України*. — 2004. — № 27-28. — Ст. 366.
 4. *Про загальну середню освіту* від 13.05.1999 р. № 651-XIV: станом на 3.06.2008 р. // *Відомості Верховної Ради України*. — 1999. — № 28. — Ст. 230.
 5. *Сімейний кодекс України* від 10.01.2002 р. № 2947-III: станом на 12.05.2011 р. // *Відомості Верховної Ради України*. — 2002. — № 21-22. — Ст. 135.
 6. *Цивільний кодекс України* від 16.01.2003 р. № 435-IV: станом на 12.05.2011 р. // *Відомості Верховної Ради України*. — 2003. — № 40-44. — Ст. 356.

Потапенко Н. А. Організаційно-правові засади розвитку правової освіти у загальноосвітніх навчальних закладах України.

Проаналізовано систему правової освіти учнів загальноосвітніх навчальних закладів України, приділено увагу ряду проблем при вивченні курсу «Основи правознавства».

Ключові слова: права освіта, основи правознавства, загальноосвітній навчальний заклад, правосвідомість, права культура, права виховання.

Потапенко Н. А. Организационно-правовые принципы развития правового образования в общеобразовательных учебных заведениях Украины.

Проанализировано систему правового образования учеников общеобразовательных учебных заведений Украины, уделено внимание проблемам при изучении курса «Основы правоведения».

Ключевые слова: правовое образование, основы правоведения, общеобразовательное учебное заведение, правосознание, правовая культура, правовое воспитание.

Potapenko N. Organizational and Legal Principles of Legal Education Development at General Education Establishments of Ukraine.

The one of the nowadays issues is legal education. Legal education of students has an important value in formation of national legal consciousness and legal culture.

As of today the system of legal education of students at general educational establishments is folded: Jurisprudence. A practical course (9 class), Bases of jurisprudence (10 class), Jurisprudence, is for the profile classes of general educational establishments (10-11 classes).

Thus, the system of legal education of students of general educational establishments of Ukraine is analyzed at the article paid attention to the study of course of «Basic jurisprudence».

Key words: legal education, jurisprudence bases, general education institution, sense of justice, legal culture, legal education.